

A PILISI ERDŐK RÉGÉSZETI EMLÉKEI

Dr. Erdélyi F.
István

A *PILIS-HEGYSÉG* már az őskőkortól kezdve magán viseli az ember megjelenésének nyomait. Az egyre gyorsuló ütemű modern útépités, szállodák, turistaházak és egyéb objektumok újabb és újabb, számunkra eddig ismeretlen régészeti emlékeket fednek fel és sokszor sajnos elkerülhetetlenül meg is semmisítenek, vagy legalábbis megrongálnak. A természet képétől az ember megjelenése óta elválaszthatatlan annak átformálása, először csupán az ember adaptációja a természethez, majd később a táj tudatos formálása. Ennek a folyamatnak a története a régészeti emlékek formájában is tükröződik. A természetvédelem parancsoló szükségessége az ember érdekében „megállj”-t parancsol a rossz kihatásokkal járó építkezéseknek, vagy legalábbis igyekszik valamilyen kompromisszumos formában megoldani azokat. A táj természeti szépségét — úgy véljük — együtt kell őrizni az ott fellelt régészeti emlékekkel. Az utóbbiakra is fel kell hívni a turisták, az üdülők, az erdőgazdasági dolgozók figyelmét. Népünk, országunk történelme sajátos módon tükröződik itt a Duna-kanyarban, és hogy ezt a helyszínen is látni lehessen, a műemlékek egyre erősödő védelme mellett a régészeti emlékek, lelőhelyek védelme is hazafias kötelességünk.

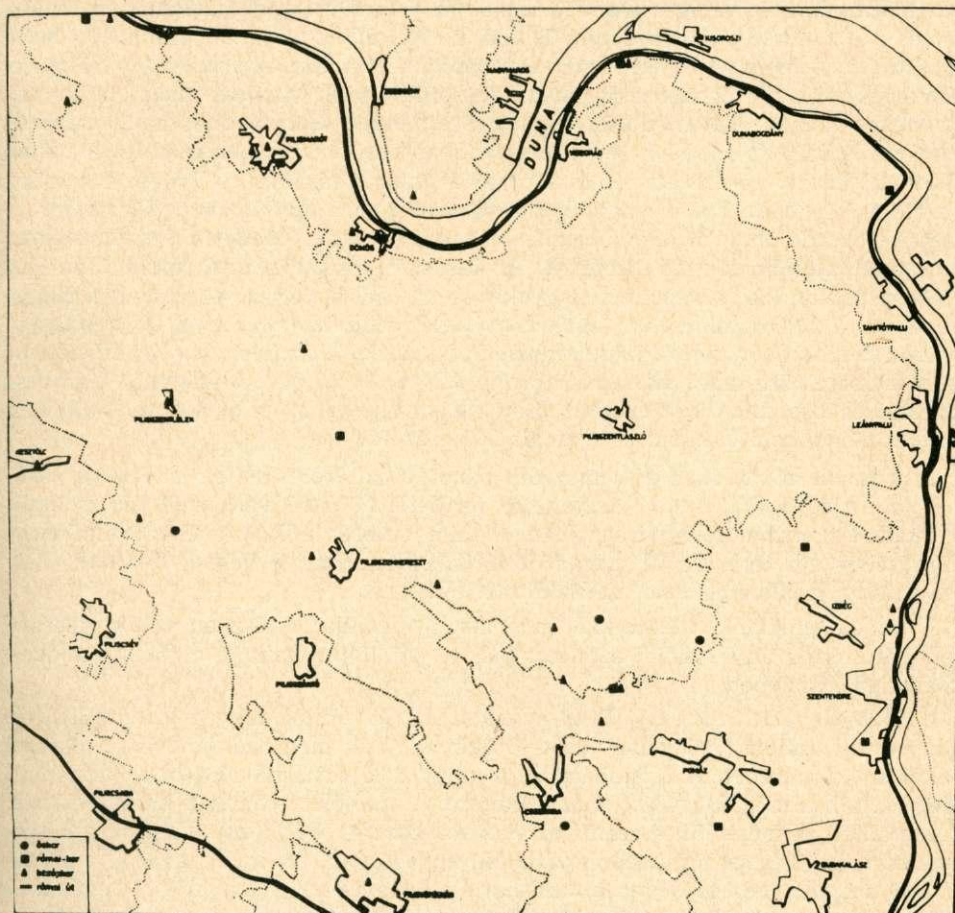
Az alábbiakban tájékoztatást szeretnénk adni egy egész sor olyan emlékről, amelyek zömmel még ma is az erdőben, vagy annak közvetlen közelében helyezkednek el. A Pilis barlangjaiban az ember már az őskőkorból tanyát vert. Ezeket a településeket főleg még az első világháború előtt végzett ásások során tárták fel. Így *Pilisszántón* az úgynevezett I. számú kőfülkében 38 000 éves településre bukkantak. Ez a hely taránszarvas-vadászok menedékhelye volt. Régészeti terminológiával élve ez az emlék a keleti magdalenien kultúrához tartozik. Kissé északabbra, ugyancsak a Pilis oldalában, a klastrompusztai menedékház közelében, a Legény- és Leány-barlangok felett (amelyekben eddig még ősemberi nyomokat nem találtak), a nehezen megközelíthető *Bivak* barlangban 1953-ban az ún. szeleta-kultúra rétegét fedezték fel. A *Kiskevély* oldalában, az ún. Mackó-barlangban 1912—14-ben, valamint 1955-ben folytak régészeti feltárások. A hatméteres kitöltésben öt kultúrréteget fedeztek fel. Ezek közül a legrégebbi olyan leleteket nyújtott (egy tűzhellyel együtt), amelyek arra utalnak, hogy ez a barlang a Tata környékén tanyázott ősemberek téli szállása lehetett. A rétegekben sok barlangi medve és gímszarvas csontot találtak a kőeszközökön kívül.

A barlangokon kívül az ősember a Duna-menti nyíltszíni településeken is élt, ilyet találtak többek között Dömös közelében és Pilismaróton, az Öregek-dűlőben.

AZ *ÚJABB KŐKORBAN ÉS A RÉZKORBAN* az ember a földművelésre, illetve a halászatra alkalmas földterületek, partszakaszok birtokbavételére igyekezett. Így legfeljebb az erdők peremét érintette. *Pilismarótnál*, pontosabban Basaharcnál néhány évvel ezelőtt, az ún. bolerázi kultúra temetőjét fedezték fel. (A temető feltárása 1972 nyarán folytatódott.) A kisméretű kőhalmok alatt a

hamvak mellett sok edénytöredéket, sőt agyagból készült állatszobrocskákat is találtak, amelyek az állattenyésztés jelentős szerepére utalnak.

Az évezredek teltével az ember lassan mind jobban és jobban behatolt a pilisi hegyek közé. A korai vaskorban a vidék központja a pomázi *Kőhegy* tetején lehetett, itt ugyanis egy hatalmas, fából épült, földsáncokkal megerősített vár épült. Ennek egyik bástyáját és lakóépületét még 1938-ban feltárták. A közelben a Dera-patak völgyében egy egész sor egykorú települést fedeztek már fel a Kisváci-dűlőtől a Kiskovácsi-majorig. Ezeknek a településeknek a népe veszély esetén felmenekülhetett a védelmet nyújtó kőhegyi várba.

A KÖVETKEZŐ KORSZAK, a kelta kor népe a Duna-kanyarban a név szerint is ismert eraviszkusz törzs volt. Ezeknek is volt egy nagy váruk a Pilisben: a Nagy-Csikóvár csúcsán. (A törzs központja a Gellérthegy oldalában épült fel.) A kelták a Duna mindkét partját megszállták Pomáztól—Szobig. Legnagyobb temetőjüket eddig a már említett Basaharc-i lelőhelyről ismerjük, ahol több évszázadon át temetkeztek. Itt az ásatás még nem ért véget. A kelták hatalmát erősen meggyengítették a dákok (akiknek emlékeit Pomázon is megtalálták) és így már könnyebben tudtak velük elbánni a rómaiak időszámításunk kezdetén.

A Római Birodalom hadmérnökei kulcsfontosságú erődvonallá építették ki a Duna jobbpartját. Az aquincumi és ószőnyi (Brigetio) légiós-táborok között Szentendre (Ulcisia Castra) és Dunabogdány (Cirpi) rendelkeztek az előbbieknél nagyságrendileg valamivel kisebb táborokkal, de szintén komoly erődítmények voltak Visegrádon a Sibirik-dombon és Pilismarót közelében a Hidegtelek-szeresztelnél. Az erődített táborok között, fényjelnyi távolságokra, kis őrtornyok (burgusok) biztosították a védvonalat a keleti és északkeleti népek (quádok, szarmaták) támadásai ellen, több mint három és fél évszázadon át. Természetesen az erődvonalat eközben többször is átépítették. A rómaiak azonban nemcsak az erődvonalat (limes) építették ki tartományaik védelmére, hanem pompás hadiutakat is: végig a Duna jobbpartján és a Dunazugban. Pannónia belsejében a közvetlen környékünkön, Tokod mellett állott a legnagyobb római belső erődítmény, amely az egyik fontos útsomópontot védte. A termékeny völgyekben egész sor mezőgazdasági jellegű település (villa rustica, vicus) épült fel. Ilyeneket Pomáz (Tavan dülő, Dolina), Szentendre (Szaravoda) határában tucatjával ismerünk már. Az egyik legnagyobbat közülük részben már fel is tárták 1954—55 között és a felszínen is látható Pomáz határában a Gyopár-forráshoz vezető út mellett. Ezt a nagy épület-együttest a római korban háromszor is átépítették, de még a népvándorláskorban is lakták. Mellette egy középkori falu talált később helyet magának. Az összeköttetést biztosító római úthálózat a Duna-parton kívül átszelte a hegyeket is. Így jól ismerjük a nyomait a Nagykevény és a Ziribár oldalában, Pilisszántó felé haladva, valamint a Pilis és Gyertyános között Csév felé. Pilisszántóról Pilisszentkereszt felé vitt egy mellék út fel a Dobogókőre, ahol szintén őrtorony állott. A Vörösvári-völgyből Garancspusztát és Csobánc-dűlőt érintve Csobánkára vitt az út, ahol a Clanac-dűlőben épületek és római kori sírok nyomait fedezték fel.

A rómaiak békeidőben a szomszédos barbárokkal kereskedtek is. Fontos vásáros-hely volt Solva, a mai Esztergom területén. Nógrádverőcénél híd is épült a quádok (germán törzs) irányában. A hun betörés a Római Birodalom megdöntéséhez vezetett. Az V. század derekán vidékünket is végleg feladták. Természetesen a lakosság nem cserélődött ki teljesen.

A hunok emlékeit vidékünkéről még nem ismerjük. A részben velük ideérkezett gótok szórványos sírjai azonban már itt-ott felbukkannak a római emlékek közvetlen közelében.

UTÁNUK, A VI. SZÁZADBAN a longobárdok szállták meg a Dunántúlt. Néhány évvel ezelőtt (1963) nagy temetőjüket találták meg Szentendrén, a pomázi bekötőút kezdeténél. A longobárdoktól az avarok vették át 567-ben Pannóniát. Megszállták a még fungáló római úthálózatot, szedték a vámot a kereskedőktől. Temetőiket jól ismerjük a szentendrei Duna-partról, Pannónia-telepről, a későavarkort illetőleg pedig a szentendrei Barackos-útról. Az itt élt avarok a szentendrei szigetre vezető révet biztosíthatták. Nagyobb késő avarkori temetőket (VIII—IX. század) Pilismarótról az Öregek-dűlőből (ez már korábban is használatban volt) és Basaharcról ismerünk. Az utóbbit 1959—60-ban tártuk fel, a már sokszor emlegetett sokrétegű temetőben. Az itt élő népcsoport részben az utat, részben a szobi révet biztosíthatta. Nem ártana ezt az igen értékes lelőhelyet az erdőszélen magyarázó táblával és turistapihenővel ellátni.

Az avarság kétségtelenül megérte a honfoglaló magyarok bejövetelét. Egészen késői temetőjüket Visegrádról, a faluból ismerjük. A honfoglaló magyarok a X. század elején a Duna-kanyart is birtokba vették. Ez a vidék központi területe is lett az Árpád-háznak. Magyar temetőket mindenütt találtak már Visegrádtól—Esztergomig; Szentendre—Pismány, Pilismarót, Pomáz—Lugi dülő stb.

lelőhelyeken. Egész sor falu keletkezett környékünkön, így pl. a dömösi Gizella-telep mellett (ma már elpusztult), a régi Csobánka, eredeti nevén Boron, a pilisvörösvári út melletti patak völgyben, a csobánkai Garancs hegy déli lábánál, valamint a Kovácsi-patak jobbpartján. Pilisvörösvár eredeti középkori neve Kandé volt. De falvak állottak Kesztlőcön és a Helemba szigeten is.

A magyarok valószínűleg mágnesvasércet kezdtek kitermelni a pomázi Holdvilág-árok szurdokában és az ércet talán a közeli falvakban, Alsó- és Felső-Kovácsiban (ma Kis- és Nagykovácsi puszták) dolgozták fel.

A Pilisben kolostorok is épültek, így például (a mai *Pilisszentlászlón*) Kékes faluban a Szt. Lászlóról elnevezett pálos rendház a XIII. században, feltárása tervbe van véve. *Pilisszentkeresztben* 1184-ben cisztercita kolostort alapítanak, de már korábban is állott a közelben valahol kőépület, amint azt a szórványosan talált szép faragott kőemlékek mutatják. A cisztercita kolostor jelenleg régészeti feltárás alatt áll. Az eddigi eredmények arra utalnak, hogy ez az építmény sajátos egyházi és kultúrcentrum volt. Középpontjában egy hatalmas, 60 m hosszú, háromhajós templom állott, körülötte gazdasági jellegű épületek stb. Ide a templomba temették el Gertrud királynét. *Klastrompusztán* johannita lovagrendi kolostor épült a XIII. században (a rend központi kolostora Esztergom közelében állott).

A *PILISMARÓT ÉS ESZTERGOM KÖZÖTTI* Búbánat völgyben, annak végénél állott az ún. Ákos palotája és egy kis román stílusú templom. Ez a palota tulajdonképpen az esztergomi érsekek nyaralója lehetett. Tudjuk, hogy itt Bakócz Tamás érsek is építkezett. Ma a romjai csak nyomokban láthatók.

A Rámszakadék elágazása felett egy kisméretű, négyszögletes középkori torony-erődítmény állott, amely valószínűleg egy őskori erődítményre épült rá. Ezt a néphagyomány Pádvárnak, vagy újabban Árpád-várnak nevezi. Kutatása még a jövő feladata. A közismert visegrádi középkori építmények helyett néhány soros jellemzést szeretnénk most adni más, szintén nagy érdeklődéssel kutatott visegrádi épületről. A Sibrik-dombon a római tábor romjait is valószínűleg felhasználták a középkorban. Sokan úgy vélik, hogy az igazi Salamon-torony is itt állott egykor. Mellette egy középkori falu települt, melynek kunyhóiból már többet kiástak a közelmúltban. A közelben a keleti rítusú (bizánci) kolostor épült fel (Szt. András kolostor) a XI. században. A keleti szerzetesek szemben, Dömössel átellenben templomos barlangkolostort építettek ki maguknak a Szt. Mihály hegy meredek sziklafalában, 1047 és 1060 között. Ez a barlangkolostor egészen 1215-ig funkcionált. Hasonló jellegű volt, mint a tihanyi „barát-lakások”.

DÖMÖSÖN az Árpád-házi királyok családi birtokközpontja épült ki a XII. század elején, majd az apátság is ide települt. A háromhajós templom feltárása már megkezdődött.

Sajnos mindezeket a középkori épületeket csekély romok alapján tudjuk csak tudományosan rekonstruálni és magunk elé képzelni, mivel a török hódoltság idején, majd végül a XVIII. század elején a fennálló falakat szinte kivétel nélkül elpusztították. Ezért jelent számunkra minden faltöredék szinte felbecsülhetetlen értéket.

Irodalom: Pest megye műemlékei. I. kötet, Bp. 1958. — *Vértes L.:* Az ős- és átmeneti kőkor emlékei Magyarországon. Bp. 1968. — *Héjj M.:* Visegrád történeti emlékei. Bp. 1954. — Erdélyi I.: Látogatás Pomáz középkori emlékeinél (rotaprint). 1960. — Erdélyi I.: Pomáz—Holdvilágárok. Archaeologiai Értesítő, 1971. — Méri I.: A klastrompusztai legendák nyomában (rotaprint). Dorog, 1961. — Az újabb feltárások eredményeit évről évre ismertetik a Régészeti Füzetekben (a Magyar Nemzeti Múzeum kiadvány-sorozata, rotaprint).